

MESNEVÎ'DEKİ BİREY-TOPLUM İLİŞKİSİNİN ÇAĞDAŞ TOPLUM PSİKOLOJİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Musa KAVAL*

Öz

Günümüzde olduğu gibi yaşadığı dönemde de toplumun hemen her kesimi tarafından sevilen ve çevresiyle daima iletişim içerisinde olan Mevlânâ'nın topluma dair bir takım olumsuz ifadeleri olduğunu görebiliriz. Özellikle manevî tekâmülü anlatmaya çalıştığı Mesnevî'yi okurken kimi zaman insanın nerdeyse toplumdan izole bir hayat sürmesi gerektiği anlayışının savunulduğu izlenimine kapılabiliriz. Ancak bir başka hikâyede ise toplumdan uzak yaşayanın Şeytanın tuzağına düşeceğinden bahsederek kişiyi yalnız yaşamaktan men eder. Dolayısıyla birey ve toplum ikileminde kişiliğini ve hayatını inşa eden bireyin iki yönlü etkileşim içerisine girmesine ve iki tarafında olumlu ve olumsuz yönlerine dikkat çekmektedir. Özellikle iki yönlü gelişim ve etkileşim alanına sahip bireysel ve toplumsal hayatın olumlu ve olumsuz yönlerine değinerek kâmil bir insan olma yolunda ilerlemesi gereken insana, doğru olanın bu iki etki alanının sadece birine kapılmak yerine aklını kullanarak dengeli bir yol izlemesini salık verir. Onun yüzyıllar öncesinden dile getirmiş olduğu bireysel ve toplumsal yaşamın artılarını ve eksilerinin günümüz çağdaş psikoloji verileri ile de destekleniyor olması Mevlânâ'nın, insanı ne derece iyi tanıdığını gösterir. Onda kendilerinden bir şeyler bulması ve sorunlarına bir nebze olsun çare bulmaları aslında çağdaş insanın kendi ve toplum arasındaki yakalamaya çalıştığı huzur veren harmoninin bir parçasıdır.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, birey, toplum, toplum psikolojisi, toplumsallaşma

EVALUATION OF INDIVIDUAL AND SOCIAL LIFE IN MASNAVÎ IN ASPECT OF COMMUNITY PSYCHOLOGY

Abstract

We can notice some negative ways of writing about the community from Rumi loved by every parts of the society like now and had relationship with them. Particularly while reading the Masnevî which he wrote to express the way of evaluation, the reader can nearly be seized the notion of living in isolation. Yet, in some other stories he prohibited the people by saying that if they live in isolated, they will actually get in the snap of the Devil. Consequently he called person's attention on constructing his personality and way of life by interaction between himself and society and show both positive and negative sides of them. By doing this

* Düzce Anadolu Lisesi, kavalmusa@hotmail.com

he especially advises people who must be on the path of being evaluation to follow the balanced harmony between the self and the community by using his wisdom not heading towards to one after focusing on good and bad sides of personel and community life having affects on him. What proves us Rumi's define humanbeing well is that his ideas were spoken for centries before are supported nowadays by contemporary works of psychology. Actually people's finding something from him and getting solution of some problems is a part of peaceful harmony they try to catch.

Key Words: Rumi, person, community, social psychology, socialization

Giriş

Sosyal psikoloji diğer adlarıyla toplum ya da kitle psikolojisi, psikolojinin alt dallarından biri olarak geç de olsa dikkatleri çekmeye başlamıştır. Özellikle politik alana etkisi ve karşılıklı etkileşimi son yüzyılda giderek artmıştır. Savaşların cephe cepheye olmaktan çıkıp ağırlıklı olarak siber ve psikolojik olarak devam etmesi bunda önemli bir etken olmuştur. Son zamanlarda dünya genelindeki siyasal ve ideolojik ayrışma, çatışma ve kavgalara bakıldığında kitle psikolojisinin baş aktörlerden olduğunu görmek zor değildir. Elbette ki biz konumuz gereği siyasal olana değil Mevlâna'nın eseri Mesnevî'den hareketle konuya ışık tutmaya çalışacağız. Mevlânâ'nın toplumun genel eğilimleri, bireyin kendi kişiliği ve davranış şekilleri üzerinde durarak yüzyıllar öncesinden dikkat çekmiş olduğu bir takım genel toplumsal eğilimleri ifade etmeye çalışacağız. Ancak evvela genç müstakil bir bilim olan toplumsal psikoloji, toplumsal kimlik ve bireysel kimlik hakkında genel bilgiler vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Bir ailede dünyaya gelen, bedensel ve ruhsal gelişimi için başkalarına ihtiyaç duyan insanoğlu tabii olarak sosyal bir varlıktır. Doğum öncesinden itibaren inşa etmeye başladığı benlik örüntüsünü başkalarından farklı olarak kendi doğal yönelimleriyle belirleyen insan, kişisel kimliği ile birlikte sosyal kimliğini de oluşturur. (Tajfel, 1978) Diğer bir ifade ile Fischer'in izah ettiği gibi psikolojideki kimlik kavramı kişinin psikolojik ve sosyal olanı bir araya getirerek oluşturduğu bir sentezdir.(1987)

Jung ise kişiliğin temelini oluşturan "kolektif bilinçdışı"ndan bahseder, ki o davranışları yönlendiren çok güçlü ve tüm insanlarda ortak var olduğu düşünülen psişik bir yapıdır. (1980) Kişisel bilinçdışı ise kişinin yaşantısının bir sonucuyken, kolektif bilinçdışı ise kişinin hayatı boyunca bilinç düzeyinde yaşamadığı olgulardan müteşekkildir. Kolektif bilinçdışının "arkepler" adının verildiği bir takım ruhsal eğilimler vardır. (Jung, 2003,17) Bir manada kişiliğin görünmeyen köklü yanı olan arketip; kişiyi benzer durumlar yaşamış olan ataları ile aynı şekilde davranmaya iten bilişsel aktivitelerin motivasyonu anlamına gelmektedir. Yani ataları ile benzer durumlarda benzer davranış özelliklerinin gösterilmesine neden olan ortak psikolojik altyapı denilebilir. (Schults, 2002,563) Stevens'in ifadesi ile arkepler her insanda var olan özdeş psişik yapılar sistemidir. (1999,49) Aynı zamanda kolektif bilinçdışı, arkepler sayesinde daha önceki nesillerin deneyimlerini de kapsar. Ve insan çoğu zaman farkında olmadığı ve kontrol edemediği arkeplerin ortaya çıkışını kendi dışındaki kişilerde görebilmektedir. (Jung, 1982, 50) Jung'un izah ettiği psikolojik tahlillerin benzerini Mevlânâ'da görmek mümkündür. İlerleyen ilgili bölümlerde bunlara değinilecektir. Ancak genel olarak Mevlânâ bütün insanların potansiyel olarak iyi-kötüye meyilli olduğunu, iradesini kullanıp tercihte bulunarak davranış sergilediğini anlatır. Kendi üzerinde fark

edemediği eğilimleri de Hz. Peygamber'in "mümin mümin aynasıdır." buyruğundan hareketle çevresindekileri gözlemleyerek, varsa kötü alışkanlık ve davranış kalıpları onların önce farkına varıp sonra da düzeltilmesini salık verir.

McDougall bireyin yaşamının, dâhil olduğu grubunkinden farklı olduğunu ve grup içi yaşamın kendi yasaları ve kuralları olduğunu söyler. (1921) Yani grup bilinci ile ortaya çıkan kolektif düşünce ve psikolojik tavır bireylerin sahip olduklarından farklıdır. (Hogg, 1992) Benzer şekilde Sherif de grup-birey ilişkisini parça-bütün ilişkisine benzetmiştir. Etkileşim sonucunda üyelerin kendilerini birey olarak değil, dâhil olunan grup içerisinde nitelikleri değiştirilmiş olarak sosyal sistemin parçaları olduğunu ileri sürer.(Turner, 1987)

Tajfel, insanın sosyal çevresini düzenlemek ve sosyal çevrede kendilerini anlamlandırabilmek ve sahip olduğu yeri belirlemek için "kategorizasyonu" kullandığını ileri sürer. Çünkü kategorizasyon bireyin kendisini tanımlamasının yanında, onun toplum içerisindeki yerini de işaret eder.(Tajfel,1981) Birey sahip olduğu kategorilerden hareketle sosyal kimliğinin önemli bir parçasını oluşturur. Kategoriler daha çok etnik, dini, siyasi görüş, mezhepsel ve benzeri gibi alt kimlik olarak görülebilecek aidiyetlerdir. (Tajfel, 1981) Bu kategorilere üye olmak suretiyle bireyler, sosyal kimliklerini oluştururken kendi gruplarını diğer gruplarla karşılaştırarak sosyal kimliklerini değerlendirirler. (Tajfel, 1978) Kendini bir kategoriye dâhil edenlerin o kategoridekilerle özdeşleşme ve o kategorinin sahip olduğu varsayılan davranışları da benimsemeye başlamasıyla sosyal kategorizasyon grupların ve grup davranışlarının oluşmasına neden olur. (Hogg ve Abrams, 1990) Sonuç olarak sosyal kimlik ifadesinde duygusal ve kolektif bir kategorizasyon sürecinin var olduğu görülür.(Tajfel ve Turner, 1979)

Mevlânâ Dönemi Sosyal Yapı

Mevlânâ'nın yaşamış olduğu dönem Anadolu coğrafyasının ihtişamlı bir medeniyet sonrası özellikle Moğol İstilasası ve onun ile ilişkili olarak gelişen diğer olaylar zinciri münasebetiyle sosyal, ekonomik ve siyasal yapı bozulmuş, adeta bir kaos ortamı oluşmuştur. Buna rağmen Ocak, Mevlânâ'nın yaşamış olduğu dönem itibarı ile yaşamını sürdürdüğü sosyal çevre ile olan ilişkilerin zannedilenin aksine yoğun olduğuna ifade etmiş, Moğol istilasası ve siyasal mücadelelere denk gelen bu dönemde daha çok ezilenlerden yana üstlendiği sosyal sorumluluğa dikkat çekmiştir. (1996, 140) Çünkü anarşinin ve kaosun kol gezdiği devirde mevkilerini sağlamlaştırmak için halkı soyan memurlar yüzünden idare adeta yok olmuş gibiydi. (Köprülü,1996, 53)

Selçuklu yönetimi başta sultanlar olmak üzere her zaman ilim ve gönül ehli kişilere büyük değer vermiş, onlara hürmet ve himmette bulunmuş, Anadolu'ya gelip ikamet etmeleri noktasında çaba sarf etmişlerdir. Bu nedenle ulemâlar Anadolu'ya geldiklerinde sosyolojik açıdan önem arz eden aktörler olarak görülmüşlerdir. Dolayısıyla Mevlâna gibi şahsiyetler Anadolu coğrafyası ve kültüründe dini ve tasavvufi bir kişilik olmanın ötesinde sosyal ve kültürel hayatın merkezinde yer almışlardır. İnsan ve onun bütün ruhsal özelliklerine değinen Mesnevî'nin daha başlarında "Dinleyin dostlar! Bizim halimizi anlatıyor..." (Mesnevî, 1,b.35) diyerek bahsedilen konu ve hakikatlerin, dönemin insanının muhatap alınarak yazıldığını anlayabiliyoruz. Günümüz Müslümanlarının hatta çağdaş Batı toplumunun dahi psikolojik sıkıntılarını çözüm olma gerçeğini "Bizden sonra Mesnevî şeyhlik edecek ve arayanlara doğru yolu gösterecek; onları yönetecek ve önderlik edecektir." (Sipehsâlâr, 1977,

75) ifadesi ile asırlar önceden öngörmüştür. İnsana dair ele almış olduğu ince ve derin bireysel nitelikler yanında insan-toplum ilişkisine de değinmiştir. Toplumsal yaşamın merkezinde önemli sorumluluklar üstlenmiş ve toplumun hemen her katmanından insan ile iyi ilişkiler geliştirmiş bir kanaat önderi olarak henüz Mesnevî'nin ilk beyitlerinde ifade ettiği “Herkes kendi zannınca benim dostum oldu ama kimse içimdeki sırları araştırmadı.” (Mesnevî,1,6) şikayeti ayrıca dikkati çekicidir. Öncelikle “herkes” ile onların “zanlarınca” dost olduğunu fakat “sırlarının araştırılmadığı” serzenişi birey-toplum ilişkisi açısından sadece Mevlânâ'nın değil günümüz insanın hatta çocuklarının dahi ifade ettiği bir anlaşılama ve algılanama probleminin ifadesidir. Dolayısıyla sadece bu beyit bile insanoğlunun toplum içerisinde bireysel olan ile toplumsal olan arasındaki harmoniyi yakalama becerisinin ne kadar zor olduğunu işaretidir. Mevlânâ'nın sadece Müslümanlar tarafından değil gayrimüslüm, sadece zenginler değil fakirler tarafından da sevilen bir kişi olmasına rağmen anlaşılama gibi bir problemi olduğunu eserinin farklı bölümlerinde de görebiliriz. Bu kadar geniş bir yelpaze tarafından hüsnükabul görmesi bile onun ifadesi ile bir anlaşılama sorununu aşmasına yetmemiştir. Onun dinleri, mezhepleri ve ırkları “Yaratılış Okyanusunda” eritmesi karşısında Mevlâna'yı kendi zanlarınca tanıyıp onunla dost olduklarını iddia edenlerin aslında yanıldığını anlıyoruz. Çünkü büyük bir okyanusta çeşit çeşit balık ve bitki türleri bulunmakla birlikte bunların her biri okyanusu ifade etmekten öte okyanusun bir parçasını ihtiva etmektedirler. Dolayısıyla okyanus bunların her birinden daha kompleks ve giriftir. Mevlânâ'yı okyanusa benzettiğimizde her bir balık ve bitki türü Tajfel'in kategorizasyon sürecine benzer şekilde Mevlâna'yı kendi zâvilerinden algılayıp anlamlandırmış ve hatta sınırlandırmışlardır. Mevlânâ'nın şikayet ettiği şey de budur. “Herkes kendi zannınca” ifadesi toplum içerisinde yaşayan insanlar yettiği aile, çevre, sahip olduğu inanç ve aidiyet duyduğu milliyet doğrultusunda kazandığı bireysel ve toplumsal kişilik yapısı ve düşünce dünyası ile onu anlamlandırmıştır. Çünkü Usta'nın ifade ettiği üzere kişinin çevresini algılama tarzı içerisinde yettiği fiziki ve sosyal çevre ile ilişkilidir. (2001, 90) Yukarıda da açıklamaya çalıştığımız çağdaş toplum psikoloji verileri ile açıklanan kolektif bilinçdışı ve kategorizasyon sürecini işletirken insan kasıttan uzak adeta bir otomasyon tarzında farkında olmadan bunu yapmaktadır. Her ne kadar masumane olsa da nihai böyle bir sınırlandırma Mevlânâ'yı bütünsel olarak algılamaktan uzaktır.

Pasif Sosyalleşme

Yukarıda bahsedilen genel anlaşılama ve algılanama probleminden sonra Mevlânâ, bireye toplumsal yaşam ile ilgili bir takım hatırlatmalarda bulunur. Mesela ona göre halk aslında hastadır, hummalıdır ama bunun farkında olmaktan uzak olmanın ötesinde kusuru bir başkasında arar. (Mesnevî,6,1337) Bu fikri Mevlânâ, Fihî mâ Fih'te yineler; “İnsan başka birinde birazcık çıban ve ufacak bir yara görse iğrenir ve o yemeği artık yiyemez. İnsandaki kötü huylar da kelliğe ve çıbanlara benzerler. Bu huylar, insanın kendinde olduğu zaman ondan iğrenmez, incinmez. Oysa başka birinde bu huyların pek azını göreceksin ondan iğrenir, tiksindir.” (1990,19) Çoğu zaman negatif olayları yansıtmak için kullandığı bu gerekçeyi birey, prestij ve imaj kazanma söz konusu olduğunda içerisinde bulunmuş olduğu sosyal kimlik veya üyelerin genel kabullerinden istifade etmek için onlarla özdeşleşerek benimser ve savunur. Bazen bu kimlik edinme çabası kötü sonuçlara da varabilir. Örneğin kendilerini üstün gören birçok müşrik Hz. Peygamber zamanında sadece gururları nedeni ile İslam'ı kabul etmemiş, ona karşı mücadele vermişlerdir. Yine peygamberlerinin getirmiş olduklarına inanmayı atalarından ve babalarından gördüklerine

körü körüne bağlanan toplulukların helâkını görüyoruz. Akıllı olan insanoğlunun neden kendinden öncekilerin geliştirdiği, yapa geldiği herhangi bir kültürel veya dini inancı ve faaliyeti sorgulamaktan uzak kabul edip hatta değiştirilemez olduğu fikrine kapılmasının nedeni düşündürücüdür. Benzer durumları çağdaş dünya toplumlarında da görmek mümkündür. Alışkanlıkların akli melekelerin üzerinde tutulmasının psikolojik ve sosyolojik birçok nedeni olduğu düşülebilir. Mevlânâ, halkın bu ısrarını onun inatçılığına ve idrakten yoksunluğuna verir. Akıllarını kullanamadıkları için doğruluktan ayrılmış ve nihayetinde peygamberlere dahi saygı göstermemişlerdir. (Mesnevî,2,1392) Böylelerinin sözüne toplum tarafından itibar edilmemelidir. Onları, anasının karnındaki “köpek yavrusu”na benzetir. O yavru anne karnında bağırrır ancak beyhude bağırrır. Çünkü onun havlaması ne av ne de bekçilik içindir. Kendi cahilliğinden bihaber şekilde konuşur. Hakikatinde onu konuşuran şey “baş olma” sevdasıdır. Müşteri bulmak için avı görmediği halde ondan yüzlerce nişan anlatır. Bu cahiller kendilerine iyi müşteri bulma arayışı içinde çabalar dururlar. Fakat onların bulacakları müşterilerin hiçbirinin değeri yoktur. Onlara ancak “hava” satarlar, akıl sahiplerinin müşterisi ise “Allah’tır”.(Mesnevî,4,1455-) Mevlânâ’nın toplumun yanlış ya da gereksiz işlerde ısrar etmesini bağladığı “akılsızlık”, aslında nefsinin kolaycılığı ve alçak isteklerine boyun eğmek olduğunu anlıyoruz. Çünkü kendi isteği ve arzuları doğrultusunda, gerçeklere karşı duvar örmek, mevcut düzene içerisinde yaşamak kolaydır. Nefsin kötü ve miskin özelliği de bu yönelişin kapısı olmuştur. Bu kolaycılığın yanında Mevlânâ’nın ifade ettiği gibi bir de toplumsal bazda prestij kazanma payesi de elde edilebilir. Mevlânâ böyle kişilerin dünyada bazen bir şeyler elde ettiklerini şöyle anlatır; “Ahmaklar baş oldular...”(Mesnevî, 5,1452) Fakat onların dünyevi nimetlere erişmesine kıymet vermeyen Mevlânâ bu kişilerin peşinden gitmemeyi tavsiye eder. (Mesnevi, 5,1452)

Mevlânâ’nın açıklamaları doğrultusunda toplumsal ya da kitlesel olan düşünce ve eylemlerin hakiki aklın güdümünden ziyade nefsâni ve bencil istekler doğrultusunda yönlendirildiği izlenimini görebiliriz. Benzer fikirleri modern toplum psikolojisi de sunmaktadır. Örneğin Le Bon bazı hallerde insan topluluğunun, onu oluşturan ayrı bireylerin sahip oldukları özelliklerden çok farklı özellikler gösterdiğini söyler. Çünkü böyle durumlarda “bilinçli şahsiyet” silinir ve kolektif bir zihniyet ortaya çıkar. (1976,32) Mevlânâ’nın iddiasına paralel olarak Tajfel bu şuarsuzluğun nedeninin toplum tarafından kabul görme ve prestij elde etme isteğinden başka bir şey olmadığını söyler. (1979) Gurvich de kültürün insan üstünde kural koyucu ve sınırlandırıcı yapısına vurgu yaparak kültürü “sosyal totalite” olarak tarif etmiştir. (Özlem, 2000,154) Sosyal psikologlar sosyal ve psikolojik süreçler arasında etkileşim olduğunu belirterek bireyin grup ortamında psikolojik olarak değişim gösterdiğini vurgulamışlardır. (Turner,1987) Tajfel sosyal kategorizasyon süreci ile sadece toplumun psikolojik gerçekliğini tanımlamakla kalmayıp, bireylerin sosyal bir varlık olması hasebiyle bireyi de tanımlayıp, onu toplum içerisinde gerçekleştirdiğini dile getirir. (1978) Yani uzun soluklu, karşılıklı bir etkileşimin varlığından söz eder. Yine de asıl etkili olanın toplum olduğunu görebiliriz. Çünkü Le Bon’un işaret ettiği gibi kitle sahip olduğu içtepeler aracılığıyla dediğini yaptıran, zorlayıcı bir karaktere sahiptir. Bu yüzden çoğu zaman bireylerin benliklerinden öte kişisel çıkarları hatta yaşamlarını sürdürme kaygısından dahi değerli olur. (Freud,1990,356) Dolayısıyla Le Bon kitlenin birey üzerinde güçlü bir zorlayıcı olduğunu net bir şekilde ifade ettikten sonra olumlu ya da olumsuz hiç fark etmez, kitlenin bireyi iki yönlü davranışlara mecbur edebileceğini dile getirir. (Freud,1990,359) Mevlânâ’nın “akılsızlar” olarak nitelendirdiği bilinçsiz sosyalleşen bu kişiler aslında halk tarafından kabul edilme ve değerli bulunma eğilimdedirler. Ancak toplumun her kesimi

tarafından kabul görme imkânı olmadığı için sahip oldukları arketiplerin kategorizasyonu nedeni ile farklı gruplara üye olmak durumunda kalırlar. Kendi gruplarını diğerlerinden farklı ve üstün göstermek isterler. Böylece kendi öz saygılarının yükselmesini ve olumlu bir sosyal kimlik kazanmayı isterler. (Hogg ve Abrams,1990) Kısacası Tajfel ve Turner'ın dediği gibi sosyal kıyaslamalar yaparak kendi çevresinin olumlu özellikleriyle ön plana çıkmaya çalışırlar. (1979) Sonuç olarak sosyalleşme süreci içerisinde ayırt edicilik ve tarafgirlik söz konusudur. (Tajfel,1971) Mevlânâ'nın eserinin başında ifade ettiği anlaşılama nedeninin temelinde sosyal psikologlar tarafından da desteklenen duygu ve düşünceleri kategorilere bağlı olarak gelişen sosyalleşme sürecinin başat etken olduğunu düşünebiliriz. Ayrıca toplum içerisinde yer edinmek isterken doğal olarak bir takım normları kabullenerek aidiyet geliştiren birey diğer açıdan dışında kaldığı öteki toplumsal gruplar ve bireyler için farklılık arz etmek durumunda kalacaktır. Bir anlamda bir grupla sosyalleşme gerçekleştirirken diğerlerinden uzaklaşma durumunda kalacaktır. Varlıkta birliği hissedenden Mevlânâ'nın günümüzde de geçerliliğini koruyan insanoğlunun bu sınırlayıcı, ayırıştırıcı ve taraf olma, ötekileştirme eğilimine karşı “pergel” metaforunu kullanarak İslâm'da sabit kalmak suretiyle yetmiş iki milleti dolaşma iradesi oldukça dikkat çekicidir.

Hakk'ın halifesi olan insan (Bakar, 2/30) kendisine verilmiş olan akli kullanarak hayata katılmaya, onu şekillendirmeye muktedir olan tek varlıktır. (İkbal,1995,103) Ancak insan, insan-ı kâmil olma yolunda ilerlemek yerine, Mevlânâ'nın karanlığa, zulmete benzettiği halka uyar. (Mesnevî,1,2939) Bir misali örnek göstererek halka uymamayı tavsiye eder. İnsanı ve halkı teraziye benzeterek der ki; Teraziye, terazi doğrulttuğu gibi terazinin değerini azaltan da yine terazidir. Doğru olmayanlarla tartılan eksikliğe düşer, akli şaşar kalır. Yürü, kafirlere karşı şiddetli ol; ağyarın dostluğunu toprak saç!” (Mesnevî,2,122-4) Çünkü halk insanın özsaygısını geliştirmesini sağlamak bir yana bazen şeytanın iğvasıyla suçsuzları bile incitmeyi sever. Mevlânâ dere kenarındaki gariban sufiyi sebepsiz yere tokatlayan harisleri örnek gösterir. (Mesnevî,6,1339-42) Buna karşın halk güç ve imkan sahiplerine büyük saygı gösterir. Hatta Mevlânâ'nın ifadesi ile onlara secde eder. Bu aşırı alaka ve saygıyı Mevlâna “ejderha” olarak sembolize eder. İnsana düşman olan ejderha aslında insanın helâkına yol açar. (Mesnevî,3,782) Halkın vezir deyip başköşeye oturttuğu kişiler aslında mevkiye ve mala kapılmış kişilerdir. (Mesnevî, 4,3123-7) Devletşah'ın ifade ettiği gibi halk, güce veya diğer dünyalık değerlere göre insana kıymet vererek müslümanları yoldan çıkarır. (Devletşah, 1977, 253)

Günümüzde gerçekliğini koruyan güçlünün yanında olma, güçlü olana daha fazla ihtimam gösterme sosyolojik gerçeğini Mesnevî'de de görüyoruz. Sosyal ve ekonomik tabakalar arasında uzun süredir devam eden ve hatta siyasal alanların oluşmasının temel zeminlerinden bir olan bu hakikatin Mevlânâ'nın ifadesinden de anlaşılacağı üzere ötelere dayandığını görebiliriz. Özellikle padişah ve beylerle görüşmek, onların ayaklarına gitmek mutasavvıflar tarafından kınanan bir davranıştır.(Ocak,2002, 124) İslam tarihi bu konu ile ilgili örneklerle doludur. Mevlâna; “Dünya ehline bir fişki yerceğizini mihrap düzdü...o mihrabın adı da bey, padişah!” (Mesnevî, 3,3000) beyiti ile bu duruşu yinelemiştir. Toplumsal yaşamın huzur, güven ve karşılıklı saygı ortamında gelişmesi için dini gerçeklerin peygamber varisi vasfına sahip âlimlerin müdahale alanı olduğunu İslam geleneğinden biliyoruz.

Toplumunu yönetenler zaman zaman yönettikleri insanların maddi ve manevi yaşamları üzerinde olumsuz neticeler doğuracak teşebbüslere girebilirler. Bütün toplumu ilgilendiren ciddi bir husus olması hasebiyle de Hz. Peygamber en büyük cihadın zalim idareciye karşı hakkı söylemek olduğunu buyurmuştur. I. Keykubad (1219-1237), I. Keyhüsrev (1237-1246),

II. Keykavus (1246-1257), II. Keykubat (1248-1257), IV. Kılıç Arslan (1248-1265), III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1265-1282) gibi sultanları gören (Şafak,2001,37) onlarla ilişkileri olan Mevlânâ; aşâğılık idarecilerin toplumun kanaat önderleri sayılan ulu şahsiyetleri ziyaret etme maksatlarının dahi bazen masumane olmadığını ifade etmiştir. (Mesnevî,6,2463) Bütün bunlara rağmen toplumsal hayatın önemli aktörü olan sultanlara tavsiyelerde bulunmuştur. Örneğin her şeyden önce padişah bilgili ve görgülü olmaya çalışmalı ve bu özelliklerini yerinde kullanmalıdır. (Mesnevî, 5,2098) Onlara yüksek yaşam standartlarına alışıp halktan kopmamayı ve onlarla empati yapmayı tavsiye etmiştir. (Mesnevî,1,1398-9) Bir konuda hüküm verirken padişah taraf olmamalı, haksızlık ve kötülük yapmaktan imtina etmelidir. (Mektuplar, 214) Karar verirken çoğunluğu gözetip, onların yararını dikkate almalıdır. (Mesnevî,4,2159) Hatalı bir karar verdiğinde ise hatasından dönmeyi bilmeli ve bu konudaki uyarıları da dikkate almasını salık vermiştir. (Mesnevî,1,3600) Çünkü Mevlânâ'ya göre halkı memnun etmek Allah'ı memnun etmek anlamına gelmektedir. (Mektuplar, 22)

Adil yönetimi gerçekleştirdiğinde onun heybetinden kötü karakterli olanların benliği ve gururu kırılır. Özellikle kötü günlerde kudret ve azabını göstererek halkının huzur bulmasına vesile olur, kötü düşüncesi olanlara fırsat vermez. (Mesnevî, 4,3775-79) Böyle zamanlarda yönetici topluma adeta can suyu olur. Avamın inancı daha çok taklidi olması nedeniyle de (Mesnevî,1,371) padişahın dini halkın dini olur. (Mesnevî,1,74) Aynı şekilde padişahın bürokratları da tıpkı havuzun suyunu akıtan lüleler gibi padişahın kolları olma özelliğini güzel bir şekilde ifa ederlerse halkı kendi yoluna çeker. (Mesnevî,1,2923-5)

Mevlâna, halkın çoğunun kötü olduğu görüşündedir. (Mesnevi,1,2159) Kur'an-ı Kerimde insanların çoğunun zararda olduğu buyrulur. Mevlânâ'ya göre halkın karanlığı kuyunun karanlığından çok daha kötüdür. (Mesnevî,1,1300) Halkın inancı dahi taklidir. (Mesnevî,1,371) Çünkü halk insanın dış özellikleri ile değerlendirip bir nevi iblisin düştüğü hataya düşerek insanı balçıktan yapılmış suretine göre değerlendirerek insanın cevherini gözden kaçırmıştır. Mevlânâ'nın teşbihi ile minareyi zor gören halk minarenin üzerindeki kuşu ve hatta kuşun ağzındaki tüyü görebilmesi imkansızdır. (Mesnevî,6,1140-6) Günümüz çağdaş toplumları için de geçerliliğini hala koruyan yüzeysel ve şekilci insan değerlendirme eleştirisini adı hoşgörü ile özdeşleşmiş Mevlânâ'dan duymak daha bir önem arz etmektedir. Müslüman- Gayrimüslüm ayrımı dahi gözetmeden yaratılmışların hepsine önyargısız bakan Mevlânâ'nın toplum ile ilgili bu eleştirileri belki de kendi yaşamında deneyimlemiş olduğu toplumsal gerçeklerdir. Örneğin kendisinin özellikle toplumun alt tabakasından olan kişilere vermiş olduğu değer eleştiri ve hatta dedikodu konusu olmuştur. (Schimmel, 1973) Şems'in de halkın giderek artan tepkisi ve dedikoduları yüzünden Konya'dan ayrıldığı ifade edilir. (Eflâki,1986,133) Hatta halkın zahiri görüntüsüne bakıp kıskançlıklarına yenilerek Şems'i bir suikast ile ortadan kaldırdığı dahi söylenir. (Schimmel,1971,6) Mevlâna kendisi hakkında ortaya atılan bu tarz söylentilere cevap olarak Hz. Peygamber'in başından geçen bir olayı örnek gösterir. "Halkın dini padişahların dinidir" düşüncesi ile şehrin önde gelen müşrüklerine öncelik vermek suretiyle kör kişiyi sona bırakmasına karşılık konu ile ilgili ayet indirilmesini (Abese, 80/1-11) örnek gösterir. (Mesnevî,2,2069-82) Bu beyitlerde toplumun önde gelenlerinin sağlayacağı katkılardan istifa ederek dine daha iyi hizmet edileceği zannıyla da olsa insanların kayırlamayacağı gerçeğini anlatmak istemiştir. Mevlânâ'nın ele almış aldığı bu sosyolojik gerçek günümüz çağdaş, demokratik ve sosyal devletleri için hala toplumsal huzurun sağlanması için problem alanlarından biri olan sınıfsal ayrımcılığın siyasal ve toplumsal alanın önemli çatışma alanı olarak ortada durmaktadır.

Mevlânâ, insanların menfaatçi olduklarından şikâyet etmiştir. Ona göre insanlar çıkarı olmadan bir başkasına selam dahi vermekten kaçınırlar. Selam veren kişinin eninde sonunda selam verdiği kişinin yakasına yapışacağını söyler. Bu nedenle Mevlânâ, halkın önde gidenlerinden de geri de kalanlarından da tamahtan uzak bir selam dahi duymadığı söyler. (Mesnevî,3,3350-59) Mevlânâ gibi herkesi seven bir kişinin böyle bir ifade kullanması ilk nazarda biraz düşündürücüdür. Ancak ideal olanı anlatan Mevlânâ'nın toplumsal gerçeklerden uzak olmadığı hatta eleştirilerini net ve keskin bir şekilde ifade ettiğini anlayabiliriz. Bu gerçeği biraz durup yaşamış olduğumuz dönem üzerinde düşünerek değerlendirirsek daha iyi anlaşılacağı ortadadır. Çok fazla örnek vermeden sadece insanların kendi menfaati doğrultusunda acımasızca, başkalarının temel haklarına dahi saygı göstermeden güç ve çeşitli emanetleri kullanarak çıkar elde edebildiği konusundaki toplumsal şikayetler herkes tarafından sıkça dile getirilmektedir. Mevlânâ, toplumsal yaşamın bu gibi olumsuz yönlerinden dolayı halk ile çok hemhal olan kişinin başını kurtaramamış ve selamete erişememiş olduğundan bahseder. (Mesnevî,1,1300) Aksine halkın huyuna bürünmek yerine Hakk'ın huyuna bürünmeyi salık verir. (Mesnevî,6,3373)

Hogg toplumsal yaşamda geliştirilen aidiyetlerin insanın yaşamını şekillendirdiğini söyler. (1992) Daha öncede ifade edildiği üzere kişi topluma dâhil olurken saygı ve değer görme güdüsü ile hareket etmektedir. Belki bu yönelimlere başka sebepler de eklenebilir. Örneğin insan ruhunun Allah tarafından yaratılması nedeni ile ontolojik olarak Yaratana bağımlı olma zaruretinde dolayı olabilir. Fakat bedene bürünmesi, dünyada ve aslından biraz kopuk yaşaması insanı yalnızlıktan korkma, aslına dönme içgüdüleri olabilir.

Fromm insan ve toplum ilişkisi konusunda Mevlânâ benzeri fikirler ileri sürmüştür. Örneğin o, modern insanın kişiliğinin, kendi özünü keşfetmek ve kendini gerçekleştirmek yerine toplumun onun üzerine giydirdiği bir elbise olduğunu savunur. (1993,66) Benzer şekilde Heidegger, insanın toplum içerisinde kaybolduğundan bahseder. Çünkü ona göre insan adeta üretim yapan bir fabrikanın dışlisi gibi çalışma şartlanmışlığı ile adeta nesneleştirilmiştir. (Aydın,2004) Yukarıda değinildiği gibi artık kişi kitle içerisinde özvarlığından bambaşka bir kişi olabilir. Çünkü toplum tarafından geliştirilen normlar benimsendikten sonra dinamik baskı aracı haline dönüşürler. (Eren, 1989) Bu nedenle Donald ve Gerber ifadesi ile sosyal baskı insanı cezadan kaçıp kabul gören ödülle doğru yöneltir. (2010,331) Fakat toplumsal etkileşim bazen yanlış olarak bilinenleri dahi insana doğru kabul ettirilebilir. Örneğin Asch'in bir araştırmasında deneklerin bir karttaki doğru parçasının uzunluğunun, diğer karttaki üç doğru parçasından hangisine eşit olduğunu fiziksel olarak net bir şekilde ayırt etmelerine rağmen, dâhil olunan grubun yanlış cevabını huzursuz bir şekilde %35 gibi oran ile tercih etmişlerdir. (Kağıtçıbaşı,1988,54-6)

Çağdaş toplum psikologlarının yukarıda açıklanan saptamaları doğrultusunda Mevlânâ'nın halk kitesine dair söylediklerinin günümüz toplumlarında karşılık bulduğunu söyleyebiliriz. Bütün bu izahlardan sonra bireyin kimlik, prestij ve değer kazanmak için girdiği toplum tarafından kimi zaman kişilik ve değer kaybına uğradığını anlayabiliriz.

Aktif Sosyalleşme

Toplumun birey üzerindeki ciddi etki, yönlendirme ve baskısı neticesi kişiyi kendi öz varlığından uzaklaştırmasından olsa gerek Mevlânâ, akıllı olanların kuyu dibini tercih edip, yalnız kalıp huzuru elde etmelerini tavsiye eder. (Mesnevî,1,1353) Mevlânâ gibi Tillich de

insanın insan olması hasebiyle zaten yalnız olduğunu ifade eder. (1980) Olumsuz olarak nitelenemeyecek yalnızlık aslında kendini geliştirme eyleminin içerisinde bulunan temel taşlardan biridir. (Yalom,1999,563) Zira Cabiri'nin de ifade ettiği üzere yalnızlık insana çare arattırır. (2000,338) Aynı şekilde Rokach da acı veren bir yaşantı olarak başlayan yalnızlığın giderek yerini, yeni keşiflerin ortaya çıktığı olumlu bir dönüşüme vesile olduğunu söyler. (Rokach, 1998). Bu anlamda Landau'nun ifadesi ile yalnızlık bireyin yaratıcılığını ortaya çıkarır. (1980) Kişisel gelişimin önemli dönemlerinden olan ergenlik problemlerini örnek göstererek Vergote yalnızlık tecrübesi geçiren ergenin özbenliğini geliştirdiğini dile getirir.(1981,585) Bu nedenle yalnızlık aynı zamanda bireye özgürlük ve özgünlük kazandırır. (Suedfeld,1982) Daha da öteye götürerek Jung bireyselleşmenin tam ve olgun manada gerçekleşmesi için toplumsal ve arketipsel etkenlerin tesirinden kurtularak benliğin kendi bütünselliği içerisinde hareket etmesi gerekliliğine dikkat çeker. (Fuller,2008)

Mevlânâ'nın ve onun fikirlerini doğrulayan çağdaş psikolojik ve sosyolojik bilgiler ışığında toplumdan uzak, İslam'ın tasvip etmediği Ruhbanlık tarzı bir yaşantının savunulduğu anlamı çıkmaz. Toplumsal yaşam hakkında olumsuz ifadeleri olan Mevlânâ, bireyin toplumdan tamamen kopmaması gerektiğini şiddetle savunur. Mesela yolculuğa benzettiği hayatta insanın tek başına yol aldığı takdirde sıkıntısının artıp yolunun uzayacağını, arkadaşlar edindiği takdirde neşenin artıp yolunun kısalacağını söyler. (Mesnevî,6,511-7) Bunun yanında kalabalık bir kervan içerisinde yolculuk edildiğinde kervan halkının çokluğu eşkıyaların belini büküp onları kahredebileceklerini ifade eder. (Mesnevî,2,2151-5) Toplumsal yaşamdan kopmanın tehlikesine dikkat çekmek için Mevlana; “Topluluktan bir an bile ayrılmak bil ki Şeytan'ın hilesinden ibarettir.” demiştir. (Mesnevî,2,2166) Böyle bir hileden kurtulmak içinde yalnız olan kişiye taştan bir put yapıp, onunla arkadaşlık etmesini tavsiye eder.(Mesnevî,6,499-503)

Dünyadaki hayatın bir düzen içerisinde devam edebilmesi için toplumsal işbirliği günlük yaşamımız içinde çok önemlidir. Dünya düzeninin devamı için iş ve hizmet üretimi noktasında zincirin halkaları mesabesinde olan insanlara Allah bir iş ve mesleği icra etme sevgisi verdiğini görüyoruz. Bunun neticesi olarak Mevlânâ her sanatçının mesleğine âşık olduğunu söyler. (Mesnevî,3,1617-9) Bu hakikate değinen Mevlânâ toplumsal yaşamı birbirine ihtiyacı olan insanların inşa ettiği duvarların birleşmesi sonucu ortaya çıkan eve benzetir. Her duvar bir diğerine muhtaçtır. Birisi eksik olduğunda ev tam olmaz, çöker. (Mesnevî,6,519-22)

Tıpkı gündelik yaşam pratiklerinde olduğu gibi bireyler kişilik olarak da birçok kitlenin parçası konumundadır. Hatta ırk, din, meslek, cemaat ruhu vb. gibi birden çok kitle ruhunda pay sahibidir. (Freud,1990,425) Yani benliğini oluştururken toplum ile etkileşim içerisinde. Mevlânâ'nın yukarıda da ifade ettiği gibi bu etki bazen olumlu bazen de olumsuz yönde gelişmektedir. Bu nedenle Mevlânâ bireye yeri geldiğinde toplumdan uzak durmasını, yeri geldiğinde toplum ile iç içe olması gereğinden bahseder. Onun ortaya koyduğu çelişki gibi görünen ifadeleri aslında güzel bir uyum yakalamaya gebe. Ümit, korku olmadan nasıl manasız oluyorsa insan da toplumsuz sakıt kalmaktadır. Bu bağlamda Fay, birey ve toplum ilişkisine dair benzer bir açıklama getirir. Ona göre yaşamın her kesiminde “ben” ve “biz” ayrımının var olduğunu söyler. Başkalarından farklı olan “ben” kendini toplumda hazır bulunan farklılıklarla gerçekleştirir. Kişinin kimliğini zengin örneklem bulunduran toplum içerisinde geliştirdiğini söyler. Son olarak insanın ancak başkaları ile olan ilişkileri ile var olduğunu dile getirir. (2001,332) Dolayısıyla toplum, bireyin şahsiyeti üzerinde her zaman olumsuz etki etmez. Freud'un “id”, tasavvufun “nefis” olarak tanımladığı insanın kötü, ilkel,

yıkıcı ve günâhkar yönü toplumsal baskı ile dizginlenmektedir. Öz saygısını geliştirmek isteyen birey, baskısı ve yaptırım gücü olan toplumun ahlak ilkelerini dikkate almak zorundadır. Hatta ödüllendirilmek ya da takdir edilmek isteyen insan çevrenin değerlerine göre hareket etmeye çaba sarf eder. Gergen'in ifadesi ile benmerkezci kişilik toplumun istekleri doğrultusunda adeta çökmeye başlar.(1992) Olumsuz yönlerin törpülenmesine vesile olan toplumsal iletişimin son zamanlarda yapılan araştırmaların sonuçlarına göre psikolojik, zihinsel ve fizyolojik bir takım hastalıkların tedavisinde de olumlu katkılar sağladığı ortaya konmuştur. Mesela Amerika'da 700 zihinsel hasta üzerinde yapılan bir çalışmada sosyal ortamları içerisinde tedavi gördüklerinde çok daha iyi sonuçlar alındığı gözlenmiştir. (Ornelas ve arkadaşları, 2010)

Toplumun birey için ne kadar önemli olduğu hususunda Thomas'ın önemli tespitleri vardır. Mesela Batı toplumunda bireysel yaşam ağırlık kazanmış, ancak bireye yüklenmiş kaldırılabileceğinden ağır yükler bireyi çöktürmüştür. Çünkü eskiden din ve sosyal örgütlere verilen önemin yerini kişisel kimlik almıştır. Taşımış olduğu çok çeşitli ve ağır yükler yüzünden modern hayatın çok yönlü yapısı içerisinde her ne kadar her alanda var olsa da aslında hiçbir alana tam olarak kendisini veremediğini ve bu nedenle mutsuz olduğu ileri sürülür. (1996) Bu açıklama Mevlânâ'nın tek başına yol alan kişi ile bir kervan ile birlikte yol alan iki farklı yolcunun karşılaşacağı zorluk ve elde edeceği netice açısından hikâyeleştirerek açıklamaya çalıştığı bireysel ve toplumsal yaşam denklemine çok benzemektedir.

Sonuç

Yaşamış olduğu dönem içerisinde oldukça özgür ve özgün olan Mevlânâ kendi yaşantısı ile de örneklendirdiği şekilde eleştirdiği toplumdan tamamen kopmayı doğru bulmamıştır. Çünkü toplumsal bir varlık olan insan, içerisinde yetiştiği çevre ile bireysel özellikleri arasında daima bir değerlendirme, ayırt etme, bütünleşme gibi sosyal olgular gerçekleştirilmektedir. Mevlânâ'nın toplum ile ilgili ifade etmiş olduğu olumsuz sözlerden toplumun hakikat itibarıyla kötü olmadığını anlayabiliriz. Aksine toplumdan ayrı yaşamının İslam inancına ve insan fıtratına uymadığını söyler. Onun eleştirdiği şeyin aslında insanı diğer canlılardan ayıran aklını iyi kullanamamasıdır. Çünkü çoğu zaman insan sosyalleşme, sevgi, saygı, maddi ve manevi nimetlere erişebilme adını aklın kabul ettiği doğrular yerine zamanla toplum tarafından geliştirilmiş ve genel kabul görmüş uygulamaları düşünmeden ve sorgulamadan kabul etmesinden kaynaklandığını görürüz. Peygamberlerin kıssalarına bakıldığında aynı problemin varlığı görülür. Aynı hakikatleri anlatmak üzere gelen peygamberlerin zamanla toplumların ürettiği olumsuz düşünce, inanç ve davranışların ortadan kalkması ve gerçeklerin ortaya çıkması için mücadele ettiklerini biliyoruz. Toplumsal bir varlık olan insanı doğruya sevk etmek için yine kendi içlerinden peygamberlerin gönderilmiş olması da insanın tabii toplumsal yönünün varlığına en kuvvetli delildir. Dolayısıyla Mevlânâ'nın eleştirdiği toplum değil, toplumun geliştirdiği olumsuz yaşam tarzı ve insanın süregelen bu olumsuz yaşam kalıplarına pasif bir şekilde dâhil olmasıdır. Asıl problem toplum içerisinde bulunmak değil, toplumun yanlış kabullerini sorgulamadan, eleştirmeden yani özü itibarı ile taşıdığı cevherin kıymetine ters bir tavır ile kendini toplumun etkisiz bir nesnesi gibi görüp her şeyi kabullenip sisteme pasif bir şekilde dâhil olmasıdır. Yüksek değere haiz insanın kendi kıymetini unutarak kalıplaşmış ve olumsuz toplumsal değerlere kendini teslim etmesi belki kısa süreliğine de olsa bireyi mutlu edebilir ancak uzun vadede mutlu etmediği açıktır. Zira yığınlar içerisinde yalnızlıktan şikâyet eden ve mutsuz olduğunu

belirten insan sayısı hiç de azımsanacak kadar az değildir. İnsanın kendine yabancılaşmasına kadar götürebileceğimiz bu yanlış sosyalleşme süreci üzerinde daha fazla araştırma yapılmasını zorunlu kılmaktadır.

Ancak diğer taraftan sufilerin “Halkın içinde Hakk ile olmak” ifadesini görürüz. (Tosun, 2003,336) Yani toplumdan kopmayı fakat tamamen de toplumun malı olmadan, yani nesneleşmeden, topluma hizmetin değerinin bazı nafile ibadetlerden daha değerli olduğu (Mekki,2003,119) şuuruyla, topluma güzel değerler katma çabası içerisinde olunmalıdır. Ayrıca toplum içerisinde olmak kişinin yaşadıklarından ders çıkarıp kendisini değiştirmesi, güzel örneklerden istifade ederek kendini geliştirmesi açısından çok sayıda örnek sunmaktadır. İç âlemine doğru derin bir yolcuğa çıkan insan ibret nazarı ile baktığında kötü örnekler vesilesi ile dahi olsa çevresinden istifade edebilir. Çünkü akıllı ve hisleri olan insan bütün duyuları aracılığıyla çok yönlü iletişim ve değerlendirme mekanizmasına sahiptir. Hülâsa zıtlıklar üzerinden daima doğru ve güzel olana varan ve onu insanlara anlatan Mevlânâ’ya göre insan, bireysel ve toplumsal yaşamını aklın önderliğinde şekillendirerek, denge ümmeti olma özelliğini gözeterek ne tamamen toplumun bir objesi olmalı ne de izole bir hayat yaşamalıdır. Zira insanın imtihana tabi olduğu yaşamının asıl gayesi kendisine emredilen iyi ve güzel olanı yakalamaktır. Bu hedefe ulaşmak için yeri geldiğinde toplumla bütünleşmeli yeri geldiğinde toplumdan ayrışmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aydın, A.(2004). *İnsanca Varolma Sanatı*, Gendaş Kültür Yay., İstanbul.
- Cabiri, M. (2000) *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*,(çev. Komisyon) , II. baskı, İstanbul.
- Eflâki, A. (1986). *Ariflerin Menkıbeleri-Mevlânâ ve Etrafındakiler*,(çev. Tahsin Yazıcı) Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Eren, E. (1989). *Yönetim Psikolojisi*, İ.Ü. İşletme Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Fay, B. (2001). *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi, Çokkültürlü Bir Yaklaşım*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Fischer, G.N., (1987). *Les Concepts Fondamentaux De la Psychologie Sociale*, Presses de L’Université de Montreal, Montreal.
- Fromm, E. (1993). *Sevme Sanatı*, (çev. Nilhan Eray) OlgunYay., İstanbul.
- Gergen, K. The Decline and Fall of Personality. *The New Psychology Today Reader*, Part 14, Article 45, 335-339.
- Green, D. and Gerberi, A. (2010). Introduction to Social Pressure and Voting: New Experimental Evidence. *Political Behavior* 32(3):331–336.

Hogg, M.A.,(1992). *The Social Psychology of Group Cohesiveness, From Attraction to Social Identity*, Harvester Wheatsheaf, NY.

İkbal, M. (1985). *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, (çev. Ahmet Asrar), İstanbul.

Jung, C.G. (1982). *Analitik Psikolojinin İlkeleri*, (çev. Kamuran Şipal), Bozak Yay., İstanbul.

Jung, C. G. (2003). *Dört Arketip*, (çev. Zehra Aksu Yilmazer), Metis Yay., İstanbul.

Jung, C.G., (2001). *Doğu Metinlerine Psikolojik Yaklaşım*, (çev. Ahmet Demirhan), İnsan Yay., İstanbul.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1988), *İnsan ve İnsanlar*, Evrim Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.

Köprülü, F.(1996). *Anadolu'da İslamiyet*, Haz. Mehmet Katar, İstanbul.

Le Bon, G. (1976), *Kalabalık*, Yağmur Yay., İstanbul.

Mevlânâ, (1990). *Fîhî Mâ Fîh*, (çev. M. Ülker Anbarcığlu, MEB Yay., İstanbul.

Mevlânâ, (1990). *Mesnevi*, çev. Veled Çelebi İzbudak, göz. geç. Abdülbaki Gölpınarlı, M.E.B. Yay., İstanbul.

Mekkî, Ebû Tâlib, (2003). *Kûtü'l-kulûb*, (çev. Yakup Çiçek, Dilaver Selvi), İstanbul.

Ocak, A.Y.,(1996). *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim Yay., İstanbul.

Ocak, A. Y.,(2002). *Selçukluların Dini Siyaseti*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul.

Ornelas, J., Vargas-Moniz, M, & Duarte, T. (2010). Community Psychology and Social Change: A Story from the field of Mental Health in Portugal. *Global Journal of Community Psychology Practice*, 1(1), 21-31

Özlem, D. (2000). *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

Rokach, A. (1998). Loneliness and psychotherapy. *Psychology: A Journal of Human Behavior*, 35 (3-4).

Schimmel, A.(1971). *Aspects of Mevlânâ*, A Publication of Tourism Association Konya, Ankara.

Scmimel. A.(1973). Mevlânâ C. Rumi'ye Göre Konya'da Gündelik Hayat, *Mevlânâ'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslar Arası Mevlânâ Semineri*, İş Bankası Kültür Yay. Ankara.

- Stevens, A. (1999). *Jung*, (çev. Ayda Çayır), Kaknüs Yay., İstanbul
- Şafak, Y. (1973). Hz. Mevlânâ ve Çevresindeki Bazı Önemli Şahsiyetler, *Mevlânâ'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslar Arası Mevlânâ Semineri*, İş Bankası Kültür Yay. Ankara.
- Tajfel, H.(1978). Interindividual behaviour and intergroup, H. Tajfel (Ed.). *Differentiation Between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup*, Academic Press, London, (27-60)
- Tajfel, H. And Turner, J.C. (1979). An integrative theory of group conflict. W.G. Austin and S. Worchel (Ed.) *The Social Psychology of Intergroup Relations*. California.
- Tajfel, H. (1981). *Human Groups and Social Categories*, Cambridge University Press.
- Tajfel, H.; Billig, M.G., Bundy, R.P. and Flament, C. (1971). Social categorization and intergroup behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 1(2),149-178.
- Tillich, P. (1980). Loneliness and solitude. In J. Hartog, J. R Audy & Y. A. Cohen (Eds.), *The anatomy of loneliness* (547-553). International Universities Press, New York
- Turner, J.(1987). *Rediscovering the Social Group: A Self Categorization Theory*, Basil Blacwell.
- Usta, M. (2001). *Türkiye`de Yüksek Din Eğitiminin Kurumsallaşma ve Ekolleşme Sorunları*, İstanbul.
- Vergote, A. (1981). *Ergenlikte Din*, (çev.: Erdoğan Fırat), AÜİFD, XXIV, Ankara.
- Yalom, I. (1999). *Varoluşçu psikoterapi* (çev. Z. İyidoğan Babayiğit), Kabalcı Yayınevi İstanbul.